

Todellisuuden sosiaalinen purkaminen?

Informaatiotutkimuksen itseymmärryksessä on pitkään ollut yhtenä teemana se, ettei alan koulutus saisi olla vain yhden ammatin opettamista eikä varsinkaan tutkimuksen tule olla instituutiosidonnaista. Kun en vielä ole päässyt täyteen selvytyteen siitä, mitä hylkään, jos sanoudun irti instituutioista, olen tutkinut muutamaa tiedonlähdettä tästä näkökulmasta. Fenomenologisen tiedonsosiologian perusteos ja kaksi informaatiotutkimuksen oppikirjaa ovat hyvä yhdistelmä ainakin herättämään uusia kysymyksiä aiheesta. Vastauksia saa lähettää toimintukseen tieteellisten artikkeleiden ja keskustelupuheenvuorojen muodossa.

Peter L. Berger ja Thomas Luckmann(1) selittävät instituutioiden syntyä tottumisella ja tyypittelyllä. Ihminen tottuu toimimaan siten, että paljon asioita hoituu rutiinilla, valintoja ei juuri tarvitse tehdä ja moni tilanne on ennakoitavissa eikä siis vaadi jatkuvia uudelleenmäärittäviä. Totunnaistuminen tuottaa suhteellisen vakaan ympäristön, jossa energia ei kulu kaiken ihmettelemiseen vaan on käytettävissä tärkeisiin päätöksiin, harkitsemiseen ja uuden luomiseen. Seuratesaan lajitoverinsa toimia ihminen liittyy niihin motiiveja ja havaitessaan toistoa toiminnossa hän tyypittää myös motiivit toistuviksi. Molemmat osapuolet oletettavasti tietävät kummankin tekvän näitä tyypityksiä. Vastavuoroisesti tyypittelyä ja totunnaistuneita toimia voidaan suorittaa yhdessä tai erikseen, lukuisat selviöinä pidetyt rutiinit määrittävät yhteiselämää. Bergerin ja Luckmannin mukaan tässä ovat instituutioiden siemenet, sillä riittävän laajassa yhteisössä ihmiset kehittävät tältä pohjalta toimijatyypien järjestelmiä.

”Instituutioituminen on kyseessä silloin, kun eri toimijatyypit osallistuvat vastavuoroiseen totunnaistuneen toiminnan tyypittelyyn. Toisin sanoen jokainen tällainen tyypittely on instituutio. Tässä yhteydessä on korostettava instituutioituneiden tyypittelyjen vastavuoroisuutta samoin kuin sitä, että niin toiminta kuin instituutioissa toimivat yksilötkin ovat tyypillisiä. Instituutioiden perustan muodostavien totunnaistuneiden toimintojen tyypitykset ovat aina jaettuina. Ne ovat kaikkien tietyn yhteiskuntaryhmän jäsenten omaksuttavissa, ja instituutiot itse tyypittävät yksittäi-

sia toimijoita ja toimintoja. Instituutio määrää, että tyyppiin X lukeutuvan toiminnan suorittaa tyyppiin X lukeutuva toimija.” (67.)

Berger ja Luckmann käyttävät lakia yhtenä esimerkkinä instituutiosta. Saman tekee sanakirja(2), jonka mukaan instituutio on yhtä kuin tapajärjestelmä, oikeusjärjestys ja yhteiskunnallinen laitos. Kuten tiedonsosiologien, myös sanakirjan mukaan instituutio on jotakin paljon enemmän ja jopa ensisijaisesti muuta kuin konkreettinen laitos kuten vaikkapa kirjasto. Samoilla linjoilla näyttää olevan John Feather, joka on informaatioyhteiskuntaa käsittelevässä teoksessaan(3) todennut, että kirjasto ei ainakaan enää ole niinkään paikka kuin käsite. Välttämättä ei tarvita tiettyä rakennusta, johon dokumentit on koottu ja jossa tiedonhaut tehdään.

Feather tyytyy muistuttamaan siitä, että asiakkaat voivat selata kirjastojen näyttöluetteloita omilta työasemiltaan, Web-tiedonhakuun ei välttämättä tarvita perinteisiä kirjastoja ja virtuaalikirjastot perustuvat verkon käyttämiseen eivätkä dokumenttien fyysiseen käsittelyyn. Selkeämmin aiheeseen johdattaa Timo Kuronen(4) todetessaan, että virtuaalikirjaston käsite rakentuu kirjasto-sanana herättämien ajatusten ja mielikuvien varaan. Tunnistamme siis tietoliikenteen ja -koneiden avulla toteutetussa informaatiojärjestelmässä jotakin perustavalla tavalla kirjastoille tyypillistä, vaikka järjestelmä on tavallaan vain todellisen tuntuinen konstruktio eikä jonnekin paikannettavissa oleva organisaatio. Tämä johdattaa ajattelemaan, ettei kirjasto ole koskaan ollutkaan (vain) laitos Featherin tarkoittamassa mielessä vaan instituutio siten, kuin Berger ja Luckmann käsitteitä luonnehtivat. Kirjasto käsitteenä viittaisi näin instituutioon vastavuoroisena tyypittelynä.

Kuronen huomauttaa, että samaan aikaan kun kirjastonhoitajan perustehtävät säilyvät virtuaalikirjastossa, asiakkaan asema muuttuu. ”Sen kokoelmat karttavat käyttäjän määrittelemän profiilin mukaisesti ja ylittävät yksittäisen kirjaston kokoelmat. Käyttäjä voi halutessaan liittää virtuaalikirjastoon omia tekstejään ja osallistua tällä tavoin omilla mielipiteillään tietoverkoissa käytäviin kansalaiskeskusteluihin.” (253.) Feather puolestaan korostaa kirjastonhoitajan roolin uudenlaista painottumista kaikenlaisissa toimintaympäristöissä: informaation säilyttäjästä ja välittäjästä tulee pikemminkin tuottaja ja laadun valvoja, tiedon etsijän auttamisessa tärkeintä on kouluttaminen. Kirjastonhoitaja välittää käyttäjille omaa ammattitaitoaan, joka täten ei enää kuulu yksistään kyseiselle professionille, ja toisaalta ammattikunta on oppinut uusia taitoja.

Featherin mielestä kirjastonhoitajien sekä käyttäjien

roolin keskinäinen lähentyminen johtaa informaation välityksen deprofessionaalistumiseen ja verkottuminen sekä virtuaalikirjastojen yleistyminen merkitsevät kirjastojen deinstituutioitumista(5). Päätelmä vaikuttaa ensi alkuun loogiselta, mutta se herättää kysymyksiä, jos sitä suhteutetaan (kirjasto)instituution käsitteen luonnehdintoihin. Millä edellytyksillä ja miltä osin professio ja instituutio voivat purkautua yhtä aikaa?

Instituutioitumisen laajuutta voidaan luonnehtia kahden fiktiivisen ääripään avulla: joko yhteisön jäsenet toimivat kaikessa erittäin yhtenäisesti tai he toimivat kukin tyyliään eikä heillä juuri ole yhteisiä huolenaiheita. Ensimmäisessä vaihtoehdossa samanlaiset asiat ovat kaikille tai melkein kaikille relevantteja, ongelmat koskevat kaikkia ja niiden ratkaisut johdetaan kaikkien itsestään selvänä pitämästä todellisuudesta. Totunaistuneen toiminnan tyypittely sulkee sisäänsä sosiaalisen elämän kokonaisuuden. Tällainen on äärimmäisen kattavasti instituutioitunut yhteiskunta, jonka toteutuma olisi vaikkapa sotilasvaltio aivan kirjaimellisesti käsitettynä: kaikki ovat sotilaita. Vastaavasti äärimmäisen suppeasti instituutioituneessa yhteiskunnassa relevanssirakenteet eivät juuri kohtaa ja ihmiset tietävät kukin eri asioita sen mukaan, missä roolissa he toimivat (sotilaina, pappeina, perheenemäntinä...). Instituutioita kyllä on, mutta ne eivät sanottavasti nivoudu yhteen, osa niistä koskee vain joitakin ryhmiä eikä yhteiskuntaa kokonaisuutena ja osa toimintoista jää instituutioiden ulkopuolelle.

Oletetaan, että kirjasto- ja informaatiopalvelualalla on meneillään deprofessionaalistuminen Featherin tarkoittamassa merkityksessä eli ammattilaisten ja käyttäjien roolit eivät entiseen tapaan erotu toisistaan. Tällöin ollaan lähestymässä tilannetta, jossa kaikki tietävät ja tekevät samoja asioita. Toisin sanoen informaation välitys instituutioituu entistä kattavammin. Ehkä näin tapahtuukin. Jos tiedontarpeisiin suhtauduttiin aiemmin pääasiassa tyyliin ”miksi lähteä kirjastoon kun kaveriltakin voi kysyä”, nyt kenties yleistyy ajatus ”miksi vaivata kaveria tai kirjastonhoitajaa kun tietoverkostakin voi tarkistaa”. Mutta kuinka laajojen kansanjoukkojen jakama on tyypitys, jonka mukaan verkko-tiedonhakija on tyypillinen kirjastoinstituutiossa toimiva yksilö?

Oletetaan, että kirjastot deinstituutioituvat siinä mielessä, että niiden toiminnan ala supistuu - eli ne eivät ole relevantteja samalla tavalla eivätkä yhtä monille kuin ennen - ja tehtävät siirtyvät osittain niiden ulkopuolelle. Tällöin ihmisten roolit ja niihin liittyvät tiedot etäännyvät yhä kauemmas toisistaan. Toisin sanoen informaation välitys segmentoituu ja toiminnot erikoistuvat entisestään. Ehkä näinkin tapahtuu. Mutta

hajaantuuko silloin myös deprofessionaalistuminen eri segmentteihin vai johtaako monimutkaistuva työnjako lisääntyvään professionaalistumiseen?

Deinstituutioituminen voi tarkoittaa sitä, että instituutio kyllä toimii, mutta se vetäytyy pois joltakin elämäntilanteelta: jos niin haluamme, kirkko ei säätele yksityiselämäämme eikä perinteinen kirjasto ole merkittävä arkielämän tiedonhankinnan kanava, vaikka olisimme aktiivisia seurakuntalaisia ja ahkeria kirjastonkäyttäjiä. Toinen deinstituutioitumisen muoto on instituution toiminnan loppuminen, joka ei liene aivan tavallinen ilmiö. Venäjän kirkko on kokenut kovia, vaan eipä ole kadonnut venäläinen seurakuntaelämä. Jos Suomen kirjastot laitoksina lakkautettaisiin, kuinka nopeasti kirjastoinstituutiolle tyypillinen informaation välitys häviäisi? Vai onko aiheellisempää kysyä, kuinka nopeasti yhteiskunta jollakin uudella tavalla kirjastoituisi?

Tampereella 30. syyskuuta 1999
Riitta Kärki

Viitteet

1. Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1994). Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen : tiedonsosiologinen tutkielma / suom. ja toim. Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus. Alkuteos: The social construction of reality : a treatise in the sociology of knowledge. New York: Doubleday, 1966.
2. Nykysuomen sivistysseuran kirjasto : vierasperäiset sanat (1995). Porvoo: WSOY.
3. Feather, John (1998). The information society : a study of continuity and change. London: Library Association Publishing, 2. ed.
4. Kuronen, Timo (1999). Tietoverkkojen arvaamat tulevaisuus. - Teoksessa Tiedon tie: johdatus informaatiotutkimukseen (toim. Ilkka Mäkinen), s. 247-269. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
5. Tekstin yhtenäisyyden vuoksi tyydyn tässä termeihin instituutioituminen ja deinstituutioituminen, joita Vesa Raiskila käyttää Bergerin ja Luckmannin teoksen suomennoksessa järjestelmällisesti. Huomautettakoon kuitenkin, että jos otettaisiin lähtökohdaksi sanakirjojen tuntemat verbit institutionaalistua ja institutionalisoitua, saataisiin aikaan toisenlaiset johdokset. Mutta mitä pitäisi suosia, kun kaikki vaihtoehdot ovat sanahirviöitä?